
БЪЛГАРСКИТЕ ФИНАНСОВИ АГРОПАЗАРИ – ВЕЛИЧИНА, СТРУКТУРА И ТЕНДЕНЦИИ НА РАЗВИТИЕ

Любомир Д. Любенов¹
Анелия П. Любенова²

¹Русенски университет “Ангел Кънчев” – Русе, България
E-mail: ¹LLyubenov@uni-ruse.bg

Резюме: Целта е установяване на размерите, структурата и тенденциите на финансиране на българския агробизнес. Подобряването на ликвидността и обращаемостта на краткотрайните активи на стопанствата е водеща и първостепенна цел, защото тя подобрява и рентабилността. Това налага диверсифициране на източниците и инструментите за оборотно финансиране – кредит, лизинг, факторинг, форфейтинг и др. На микро- и макрониво трябва да се подобри информационното осигуряване за целите на финансовото управление, за по-добър достъп до публични и фирмени финансови агропазари на краткосрочни и дългосрочни средства. Публичните финансови агропазари в България нарастват устойчиво от над 1 млрд. лв./год. през първия референтен период на общата аграрна политика на ЕС 2007–2013 год. до 4 млрд. лв./год. в края на периода 2014–2020 год. Те имат роля и за генериране на реципрочно фирмено финансиране от над 3 млрд. лв./год. или общо над 7 млрд. лв./год. В структурно отношение краткосрочното финансиране заема над 2/3 до 3/4 от общото.

Ключови думи: публични фондове, фирмени финанси, банки, собствени източници.

Тази статия се **цитира**, както следва: **Любенов, Л; Любенова, А.** (2023). Българските финансови агропазари – величина, структура и тенденции на развитие. Народностопански архив, (2), с. 53-67.

URL: nsarhiv.uni-svishtov.bg

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.ea-nsa.2023.2.04.bg>

JEL: Q13, Q14, Q18.

* * *

Увод

Финансовите пазари оказват съществено влияние върху развитието и на другите факторни пазари – поземлени и трудови, както и на продуктите и на пазарите на средства за производство – земеделски машини, фуражи, семена, препарати (ветеринарно-медицински, растителна защита) и др., респективно и върху състоянието на агросектора. Те имат важна роля не само за динамизиране на тяхното развитие и на интегрираните с тях пазари, но и за диверсифициране на източниците на финансиране. Оказват положително влияние върху финансовата стабилност на стопанствата, както и на производството на агропродукти и реализацията им на национални и международни пазари. Имат важна роля за стабилно и ускорено развитие на българския агробизнес.

Актуалността на проблема за българските финансови агропазари произтича от важната им роля за продоволствената и социалната сигурност на страната. Агросекторът има важна роля за зелената кръгова икономика, която е перспективна област на развитие на ЕС и неговата обща аграрна политика (ОАП на ЕС). Зелената кръгова биоикономика е важна за устойчивото развитие на земеделието и др. сектори, генерирайки бизнеси, интеграцията с които изисква финансиране. Иновациите и агропродуктите с висока добавена стойност, както и достъпът на пазари изискват финансиране. Българското земеделие е под въздействието на глобални заплахи и възможности, адаптирането към които налагат финансиране за оцеляване и постигане на наднационална конкурентоспособност.

Преодоляването на глобалните предизвикателства в климата, запазването на почвеното плодородие и репродуктивността в животновъдството, борбата с пандемии и др., с цел осигуряване на продоволствена и национална сигурност, изискват солидно финансиране. Те налагат, агросекторът да въвеждат нови технологии за производство и дистрибуция чрез къси вериги на доставки и политики към дигитализация, за по-бързо адаптиране и оцеляване. Финансиране изисква и борбата с редица заболявания (COVID-19, птичи, свински грип и др.), които стагнират производството, преработката и реализацията на агропродукти. Просперитетът на българското земеделие изисква финансиране не само с краткосрочни, но и с дългосрочни източници от финансовите пазари.

Към посоченото трябва да добавим, че финансовите пазари в агросектора се различават от същите в неземеделските сектори (Маринов и др., 2001; Любенов., Любенова, 2017а). Те са по-слабо развити и интегрирани, вкл. и обременени с множество рискове и сезонни колебания, в търсенето и предлагането на краткосрочни финансови ресурси, следствие от сезон-

ността в земеделието. Характеризират се с малки или липсващи възможности за емитиране на сигурни ценни книжа, вкл. и такива за залог при финансиране на стопанствата. Организациите, които привличат спестявания от селските райони, имат по-високи разходи за трансакции.

Съдържателните характеристики на финансовите агропазари като институции (банки, агенции, фондове и др.), предлагащи финансови средства, и неинституционални обекти, които търсят такива средства (домакинства от селските райони, агропроизводители и др.), предопределят връзките и взаимоотношенията между продавачите и купувачите на финансови активи от области, генериращи финансови ресурси, към области с недостиг на такива. Те разкриват значително по-слабите позиции на агростопанствата по отношение на пазарна, информационна, кадрова и ресурсна обезпеченост, спрямо техните източници на финансиране – банки, фондове, агенции, доставчици, търговци и др.

По-лошата инфраструктура в селските райони, по-слабо развитите комуникации и по-лошата интеграция с пазари (продуктови, факторни и на средства за производство) правят по-голям риска и по-малка доходността на финансовите агропазари, поради което банките, вкл. и нефинансовите организации, са по-предпазливи при финансирането им. Финансовите агропазари се характеризират с по-голям риск и по-ниска доходност спрямо неземеделските финансови пазари. Като страна с по-слабо развита пазарна икономика, респективно продуктови и други пазари, България има и по-голямо несъвършенство в пазарите на кредит, лизинг и др. финансови инструменти, които са с по-високи цени.

В България преобладават малките агростопанства, които са по-слабо осигурени с информационни и производствени фактори – земя, труд, капитал. Те са по-малко склонни да поемат риск спрямо по-големите и по-високо доходните стопанства. По-слабата информационна и факторна осигуреност със земя и други дълготрайни активи затруднява достъпа им до кредити и други инструменти за финансиране. Затова по-малките стопанства по-рядко теглят кредити, по-рядко застраховат и като цяло ползват по-малко чужди източници на финансиране. Те имат и по-големи относителни разходи за достъп до финансови и др. пазари в сравнение с неземеделски предприятия.

По-слабо достъпните и по-слабо развитите финансови агропазари не могат да осигурят необходимите краткосрочни и дългосрочни финансови средства за производството на агропродукти, вкл. и за дистрибуция до пазари – продуктови, на средства за производство и др., което има негативно влияние върху устойчивото развитие на стопанствата. Това обосновава необходимостта от специализирани интервенции на финансовите агропазари не само чрез различни държавни политики – монетарни,

фискални, аграрни и др., но и чрез формиране на специализирани агрофондове – гаранционни, инвестиционни, оборотни и др. Публичните финанси на агробизнеса динамизират развитието и на фирмените финанси.

Детерминираните проблеми показват защо важен източник на финансови средства за агростопанствата са кредитните кооперативи (Любенов и Любенова, 2017а; Nan и др., 2019) и нетрадиционните кредитори (Tetteh и др., 2022) извън сферата на банките и фондовете. Земеделските стопанства имат ниска маркетинг и финансова култура и решенията им за финансиране често са ирационални (Musshoff и др., 2011). Те не сегментират финансовите агропазари, но доставчиците на финансови услуги правят това (Roucan-Kane и др., 2010). Рисковият характер на агросектора и затрудненият достъп до финансиране изискват проактивна държавна политика (Mishra и др., 2005; Onyiriuba и др., 2020; Pokrivčák и др., 2022) за осигуряване на солидни и стабилни публични финансови агропазари.

Изследванията, посветени на анализираните проблеми, са сравнително малко, а значението им за ускорено и устойчиво развитие на българския агробизнес е голямо, поради което осветляването им ще подобри развитието на редица сектори. Обектът на изследване са българските финансови агропазари, а предметът са източниците и структурата на краткосрочните и дългосрочните финансови средства. Целта е установяване на размерите, структурата и тенденциите на финансиране на българския агробизнес. Изследването включва комплексното съчетаване на анализ, синтез, сравнение, математически и графични методи.

Целта на изследването ще се постигне чрез анализ на основните публични и фирмени източници на краткосрочни и дългосрочни финансови средства и тенденциите на финансиране на българския агробизнес. Настоящата разработка допълва и обогатява предходни изследвания на авторите в контекста на дефинираните проблеми и цел на изследването. Анализирани са последният период на ОАП на ЕС 2014–2020 год., тъй като 2021 и 2022 год. са преходни, а финансовата рамка за периода 2023–2027 год. все още не е приета. Изследването е структурирано в три части – публични и фирмени финансови агропазари, дългосрочни и краткосрочни финансови агропазари, тенденции на развитие на финансовите агропазари.

Публични и фирмени финансови агропазари

България има финансова рамка от 7.7 млрд. EUR по ОАП на ЕС 2014–2020 год. Над 65% от тези средства са за първия ѝ стълб, а за втория – под 35%. Основната част от средствата по първия стълб се изразходват

за пазарна подкрепа и директни плащания на хектар, които са с оборотен характер, а дългосрочните средства по втория стълб изискват услуги и проекти (Lyubenov, Lyubanova, 2017b). Средногодишният бюджет на ДФ Земеделие е 0.92 млрд. лв. за ПРСР, 1.5 млрд. лв. за директни плащания и други над 0.41 млрд. лв. за държавни помощи и кредити (Любенов, Любенова 2020), или общо над 2.83 млрд. лв./год. (Фиг. 1). През 2020 год. по нова мярка 21 от ПРСР за COVID-19 се предоставят 99 млн. лв., а за 2021 год. (www.mzh.government.bg, 11.05.2023 г.) те са 14.7 млн. лева.

Фигура 1. Публични финансови агропазари

Директните плащания имат три задължителни компонента, които важат за всички страни на ЕС (Economedia, AGRI 2015-0230): схема за единно плащане на площ (СЕПП), зелени директни плащания, схема за млади земеделски стопани. Те не са обвързани с производството, а с размера на обработваната земя – над 0.5 ха, прилагането на земеделски практики, благоприятни за климата и околната среда, и фермери под 40 год., стартирали агродейност през последните пет години. Тези схеми са обвързани със СЕПП и за тях се отделят около 1 млрд. лв./год. Отделно от тях има и схеми за обвързано с производството директно подпомагане, насочени към млечни и месодайни крави, овце и кози майки, биволи, плодове, зеленчуци и др., за които се отделят около 0.5 млрд. лв./год.

Пазарната подкрепа при ОАП на ЕС 2014–2020 год. намалява обхвата на инструментите за директна намеса. Тя касае общата организация на пазара, която включва вътрешна част, външна част и общи разпоредби за извънредни мерки. Вътрешната част вкл. интервенции на пазара чрез интервенционни цени за определени земеделски продукти, пазарни правила и организации на производителите. Външната част е за

обмена с трети държави (сертификати за внос и износ, вносни мита, управление на тарифните квоти, възстановявания при износа и т.н.) и правилата за конкуренция и държавни помощи – общо над 0.41 млн. лв./год.

ПРСР 2014–2020 год. формира финансови пазари за около 1 млрд. лв./год. (www.dfz.bg, 11.05.2023 г.) за инвестиционни схеми за бизнеса, общините, компенсаторни плащания и др. Най-висок интерес има към схемите за инвестиции в земеделски стопанства (Мярка 4) и за инвестиции в малка по мащаб инфраструктура (Мярка 7) от страна на общините (Lyubenov, Lyubanova, 2017b). Те заемат около половината от финансовия ресурс на ПРСР – 0.45 млрд. лв./год. Мярка 4 Инвестиции в материални активи ползва 26.6% от финансовия ресурс на ПРСР, т.е. около 0.25 млрд. лв./год., което изисква същите средства от стопанствата от собствени или чужди източници. Включвайки и съфинансирането по други мерки, стопанствата трябва да осигурят допълнително над 0.3 млрд. лв./год.

Фирмените финансови агропазари са доминирани от банкови кредити, които по критерия източник на финансовите средства са чужди пазари за земеделските стопанства, а неразпределената печалба и амортизационните отношения са собствени – Фигура 2. Лизингът, факторингът, форфейтингът и др. заемат много малък относителен дял от фирмените финансови агропазари (Любенов, Любенова 2017а). Както вече посочихме, вторичните финансови пазари не функционират добре, което определя първостепенната роля на кредита, който се явява един от основните източници на фирмени финансови средства за българските земеделски стопанства.

Фигура 2. Фирмени финансови агропазари

За периода 2011–2016 год. размерът на одобрените кредити в сектори растениевъдство, животновъдство, горско и ловно стопанство нараства от 1.2 до 1.8 млрд. лв. През 2016 г. финансирането чрез лизинг

достига 10% ръст за компаниите в агросектора и нива между 150 – 160 млн. лв., а към 2020 г. е над 200 млн. лв. (Любенов, Любенова, 2020). Агросекторът заема около 6% от общото банково финансиране и е петият най-важен бизнес за кредитиране от банките след търговията, преработващата промишленост, строителството и недвижимите имоти. Той консумира над 2 млрд. лв. кредити от търговски банки през 2020 год. и дори в условията на пандемията COVID-19 запазва плавен и устойчив ръст на финансовите агропазари на кредити и лизинг.

Търговските банки са в колаборация с ДФ “Земеделие” и земеделските стопанства. Фонд “Земеделие” е разплащателна и интервенционна агенция, която контролира, определя, одобрява и превежда финансови средства за стопанствата чрез одобрени банки. Търговските банки обслужват публични финансови средства на агробизнеса за над 3.5–4 млрд. лв./год. Те участват в мостови и гаранционни схеми с Министерството на земеделието и други финансови и нефинансови институции за подкрепа на стопанствата при достъпа им до финансови агропазари. Търговските банки предоставят на стопанствата допълнителни кредити, лизинг и др. извън сферата на публичното финансиране.

Малките агроstopанства не са привлекателни и желани клиенти за банките, поради което ползват собствени източници на финансиране или участват във взаимоспомагателни кредитни кооперативи. Земеделската земя е основен ресурс в земеделието, но стопанствата много рядко я продават, вкл. техниката и сградите, т.е. финансовите средства от тях са значително ограничени. Амортизационните отчисления на малките стопанства също не са значим и устойчив източник на собствени средства. Произведената земеделска продукция се явява основен източник на собствени финансови средства за стопанствата.

Собствените източници може да надхвърлят 0.5 млрд. лв./год. (Любенов, Любенова, 2020), но в отделни години може да са по-малки или по-големи поради зависимост от много фактори като климатични условия, пазарни цени, епидемии и др., които предизвикват значителни промени. В някои периоди цените на агропродуктите не покриват направените разходи за производство, което не позволява ползване на продуктите агропазари като източник на финансови средства. Затова земеделските стопанства се нуждаят от публично финансиране, субсидиране, банкови кредити, лизинг и др. за по-интензивно и конкурентоспособно развитие.

Краткосрочни и дългосрочни финансови агропазари

Краткосрочните и дългосрочните финансови агропазари като източници на финансиране за агростопанствата имат важна роля за постигане на ликвидност в краткосрочен и рентабилност в дългосрочен план. Оборотните финансови средства имат не само отношение към постигането на ликвидност и обрращаемост, като първа генерална цел, но и за постигане на рентабилност, като втора такава за стопанствата. Достъпът до краткосрочни и дългосрочни финансови средства корелира с постигането на ликвидност и рентабилност на стопанствата. Той е бил значително ограничен за българските стопанства до приемането ни в ЕС (Любенков, Любенова, 2017а), след което се подобрява съществено.

Въпросът за постигане на ликвидност и обрращаемост на земеделските стопанства (Любенков, Любенова, 2003) е актуален и днес, тъй като в агросектора има обективни фактори – климатични, биологични, технологични, организационни, пазарни и др., които ограничават обрращаемостта на краткотрайните активи. Земеделските стопанства имат големи постоянни разходи, непостоянни и несигурни приходи, а пазарните цени често са под себестойността на произвежданите агропродукти. Преодоляването им и постигането на ликвидност и обрращаемост налагат достъп до пазари на обратно финансиране, без които българските земеделски стопанства не могат да постигнат виталност и конкурентоспособност.

Продуктовите, факторните и пазарите на средства за производство могат да бъдат източник на оборотни средства за стопанствата (Любенова, Любенков, 2003; Любенков, Любенова 2017а). Примери в това отношение са пазарите на складови записи за влог на зърно, договорите за изкупуване на бъдеща продукция, вкл. форуърдните, фючърските и опционните такива. Източници на оборотни средства са и доставчиците на средства за производство (семена, торове, препарати, гориво-смазочни материали и др.), както и организациите потребители на агропродукти (преработватели, търговци на едро и на дребно). Предвид по-силните пазарни позиции те често изискват обратно финансиране от агростопанствата.

Източници на краткосрочно финансиране могат да бъдат и големи агростопанства, които разполагат с оборотни средства от агросубсидии и др. Хоризонталната интеграция на земеделските стопанства и вертикалната интеграция с преработватели и търговци на едро и на дребно са друг източник на краткосрочни финансови средства. Възможностите им за предоставяне на краткосрочно финансиране зависят както от финансовото им състояние, така и от възможността, те да ползват обратно финансиране от търговски банки, поради което не са надежден източник на

оборотното финансиране. Друг източник на краткосрочно финансиране са публичните национални, европейски и други агрофондове.

Следва да обобщим наличието на ограничен и затруднен достъп до фирмени източници на оборотно финансиране за българските агростопанства поради: 1) липсващите или слабо развитите организирани агропазари – стокови борси, аукциони, тържища, пазари на производители и търгове; по-силните пазарни позиции на търговците на едро и на дребно (неорганизираните агропазари) налагат и изискват оборотно финансиране от агростопанствата; 3) ниската степен на хоризонтална и вертикална интеграция в националния агробизнес; 4) слабото използване на факторинг, форфейтинг и оперативен лизинг; 5) голямата междуфирмена задлъжнялост на национално ниво и отчасти в агробизнеса.

Преодоляването на посочените по-горе трудности налага осигуряване на достъп и до публични финансови средства. Те се осигуряват от национални и ЕС финансови агрофондове, които се управляват от ДФ “Земеделие”. В качеството си на разплащателна, интервенционна агенция и първостепенен бюджетен разпоредител той организира, ръководи, координира и контролира предоставянето на оборотни и инвестиционни средства за регистрирани земеделски производители. Фонд “Земеделие” предоставя достъп до широк спектър от оборотни и инвестиционни финансови средства, без които земеделските стопанства трудно биха осъществявали краткосрочните и дългосрочните си дейности.

ДФ “Земеделие” осъществява дейността си в колаборация с одобрени търговски банки. Земеделските стопанства имат достъп до различни кредитни линии в тях за разплащане с доставчици, партньори и др. Банките участват в различни схеми за рефинансиране, мостови заеми, гаранции, финансов лизинг и др., предлагайки широк спектър от финансови инструменти за оборотно и инвестиционно финансиране на земеделските производители. Те увеличават продуктите си за оборотно кредитиране, като за целта работят активно и с колекторски фирми, като само за 2015 год. възложените им задължения са достигали 2 млрд. лв. (Любенов, Любенова 2017а) с тенденции към растеж.

Българските финансови агропазари са представени от публични фондове на ЕС, национално и фирмено финансиране. ОАП на ЕС 2014 – 2020 год. предвижда около 2/3 от общия финансов ресурс за първия стълб – директни плащания и пазарна подкрепа, които са с оборотен характер. За втория стълб, т.е. ПРСР 2014–2020 год., която е насочена към пазарите на дългосрочни финансови средства, са предвидени около 1/3 от общия финансов ресурс. Следва да се отчитат две особености: 1) не всички финансови средства по ПРСР са с дългосрочен характер; 2) усвояването

на средствата по нея е под 90% (Lyubenov, Lyubenova, 2017b), за разлика от първия стълб, по който се усвояват почти на 100%.

Значителна част от допустимите инвестиционни разходи по Мярка 4 и др. от ПРСР 2014–2020 год. са насочени към ползване и придобиване на продукти от различни индустрии (сгради и недвижими активи, машини, съоръжения и оборудване, софтуер, ноу-хау, патенти права и лицензи, търговски марки, транспортни средства и др.) и услуги (предпроектни проучвания, такси, хонорари за архитекти, инженери и консултантски, както и образователни, туристически и други услуги). Освен тях Мярка 7 от ПРСР 2014–2020 год. е за създаването, подобряването или разширяването на общинска инфраструктура в селските райони чрез инвестиции в пътища, улици и тротоари, водоснабдителни и канализационни системи, интернет, образование, отдих, спорт, туризъм и др. Мерки 4 и 7 заемат над 48% от бюджета на ПРСР 2014–2020 год.

Средствата по горните мерки се изчерпват бързо, а по останалите не се усвояват в пълен размер – под 3/4. Освен това Тематичната програма за малки стопанства и отчасти мерки 2, 6, 8 и 15 също касаят ползването и придобиването на инвестиционни продукти и услуги, което показва, че значителна част (над 2/3) от бюджета на ПРСР 2014–2020 год. е предимно за тях. Освен това основната част от земеделската техника (трактори, комбайни, прикачен инвентар), машини, съоръжения и оборудване за хранителната и преработвателната индустрия, софтуер, транспортни средства и др. не се произвеждат в България или не удовлетворяват изискванията на ЕС. Затова пазарите на дългосрочни финансови средства от ЕС са източници за финансиране придобиването предимно на техни инвестиционни продукти.

Както вече отбелязахме, не всички финансови средства от ПРСР 2014–2020 год. са с дългосрочен характер. В тази връзка мерки 9 и 16, както и отчасти 19, въздействат предимно върху пазарната подкрепа от първи стълб. Вероятно затова е предвидена възможност за прехвърляне до 15% от средствата за пазарна подкрепа към втория стълб – развитие на селските райони, тъй като те не са с дългосрочен характер. Част от средствата по ПРСР 2014–2020 год. като такси и хонорари за образователни и консултантски услуги, предпроектни проучвания, текущи разходи и услуги (еко, икономически, здравни, ветеринарни и др.) по мерки 1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 15 и Тематична програма за малки стопанства също не са с дългосрочен характер. Затова обратното финансиране заема над 2/3 до 3/4 от всички финансови средства.

Двете тематични програми, които се прилагат в България (Националната програма по пчеларство и Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор), имат планирано краткосрочно

и дългосрочно финансиране. В сектор пчеларство основната част от дългосрочните финансови средства са предвидени за закупуване на кошери и техническо оборудване за първична преработка на мед (под 1.6 млн. лв.), което е под 1/3 от годишните средства от 5 млн. лв. (Lyubenov, Lyubanova, Hristakov, 2021). При лозаро-винарския сектор дългосрочните финансови средства са по мерки Преструктуриране и конверсия на лозя и Инвестиции в предприятия, които обхващат около 1/4 от годишните средства от над 52 млн. лв. (НППЛВС, 2019-2023). И при двата сектора дългосрочното финансиране заема под 1/3 до 1/4 от общото.

Тенденции на развитие на финансовите агропазари

През анализирания период има ръст в търсенето на агрокредити от земеделските стопанства както за инвестиционни цели, така и за оборотно финансиране. В условията на световна икономическа, финансова и биологична криза, военни конфликти и глобални проблеми с доставните вериги на агросуровини българското земеделие е в добро финансово здраве и продължава да расте, а делът на необслужваните кредити е значително по-нисък от този в неземеделските сектори. Лизингът, факторингът и форфейтингът заемат много малък относителен дял от финансовите агропазари на националния агробизнес.

В България краткосрочните и дългосрочните кредити се проявяват като един от основните източници на финансови средства за земеделските стопанства. Освен анализирания по-горе пет основни причини, ограничаващи и затрудняващи достъпа до фирмени източници на оборотно финансиране за българските агростопанства, следва да добавим и недобре функциониращите публични вторични финансови агропазари на ценни книжа, които синтезират първостепенната роля на кредита за националния агробизнес. Краткосрочните кредити заемат над 2/3 до 3/4 от общата структура на публичните и фирмените финанси, а дългосрочните – останалите.

Анализиранияте причини, които затрудняват достъпа до източници на финансиране, показват посоките, в които следва да се търсят решения: 1) формиране и излизане на по-съвършени пазари – продуктови, факторни и на средства за производство; 2) подобряване на хоризонталната и вертикалната интеграция; 3) по-широко използване на финансов и оперативен лизинг, факторинг и форфейтинг; 4) формиране на гаранционни фондове. Освен това те показват и възможностите за диверсификация на използваните източници и финансови инструменти за оборотно и инвестиционно финансиране чрез банкови кредити, международни фондове и др.

На ниво земеделско стопанство трябва да се подобри информационното осигуряване в сферата на счетоводството (Любенова, 2011), маркетинга и управлението, за по-добър достъп до финансови агропазари на краткосрочни и дългосрочни средства, което ще позволи поддържане на ликвидност и рентабилност. На национално ниво трябва да се осигурят макроикономическа стабилност, устойчива банкова система, оптимизиране дейността на ДФ “Земеделие”, формиране на гаранционни фондове, подобряване управлението на публичните финанси чрез по-добро информационно осигуряване. Те влияят позитивно върху финансовите агропазари.

Постигането на финансова устойчивост на земеделските стопанства чрез оптимизиране на паричния поток ще доведе до поддържане на ликвидността в определени граници и подобряване на обращаемостта на оборотния капитал, от една страна, и от друга – поддържането на гъвкава капиталова структура на стабилно равнище (Любенова, 2019), като се използва най-подходящият вариант на финансиране с публични или фирмени финансови агропазари от гледище на финансовата стабилност и кредитоспособност. Това ще подобри финансовите показатели на агроstopанствата и ще им осигури финансова устойчивост в краткосрочен и дългосрочен план.

Достъпът до публичните финансови агропазари изисква съфинансиране от земеделските стопанства, участие на гаранционни фондове и банки за финансови трансфери и предоставяне на кредити и гаранции. Важна роля за тях имат фондовете на ЕС и ДФ “Земеделие”, който се превърна в ключова институция, която разпределя от първия референтен период на ОАП на ЕС 2007–2013 г. над 1 млрд. лв./год. до над 3.5–4 млрд. лв./год. в края на периода 2014–2020, вкл. и до днес. Има устойчиво нарастване на публичните финансови агропазари, които са генератор за развитието на реципрочно фирмено финансиране в българския агробизнес.

Публичните финансови агропазари в българския агробизнес от европейски и държавни фондове достигат 4 млрд. лв./год., а фирмените – собствени (над 0,5 млрд. лв./год.) и чужди (над 2.5 млрд. лв./год.) финансови пазари са над 3 млрд. лв./год. Общият размер на българските финансови агропазари е над 7 млрд. лв./год. Последните съставляват над 5.8% от БВП на страната, който за предкризисната 2019 год. е 120.4 млрд. лв. (www.nsi.bg, 11.05.2023). Като мащаби те са съизмерими със стойността на произведената в него продукцията, която до предкризисната 2019 год. е около 8 млрд. лв./год., но тя е по-голяма, тъй като агроstatистиката не обхваща цялото производство.

Заклучение

В резултат на проведеното проучване могат да се направят някои изводи за българските финансови агропазари.

Първо, диверсификацията на финансовите инструменти за оборотно финансиране, чрез интегриране с продуктите, факторните и пазарите на средства за производство, ще подобри ликвидността на стопанствата. В тази връзка оперативният лизинг, факторингът и форфейтингът имат значим потенциал, който е използван слабо.

Второ, краткосрочните и дългосрочните кредити са едни от основните източници на финансови средства за българските земеделски стопанства. Краткосрочното финансиране заема над 2/3 до 3/4 от общата структура на публичните и фирмените финанси, докато дългосрочното финансиране е под 1/3 до 1/4 от общото.

Трето, дългосрочното финансиране заема над 1/4 от общото, т.е. над 1.75 млрд. лв./год. (0.25x7). То е за инфраструктура на селските райони, дълготрайни активи за агросектори и свързани с тях индустрии – хранителна, преработвателна, търговия, туризъм и др., като осигурява финансиране и за много неземеделски сектори.

Четвърто, подобряването на ликвидността и обращаемостта на краткотрайните активи на земеделските стопанства е водеща и първостепенна цел, защото тя подобрява и рентабилността. Това налага диверсифициране на източниците и инструментите за оборотно финансиране – кредит, лизинг, факторинг, форфейтинг и др.

Пето, на микро- и макрониво трябва да се подобри информационното осигуряване – счетоводно, маркетинг и др., както и финансовото управление, за предоставяне на по-добър достъп до публични и фирмени финансови агропазари на краткосрочни и дългосрочни средства.

Шесто, публичните финансови агропазари нарастват устойчиво от над 1 млрд. лв./год. през първия референтен период на ОАП на ЕС 2007 – 2013 год. до 4 млрд. лв./год. в края на периода 2014–2020 год. Те са двигател и за развитието на фирмено финансиране от 3 млрд. лв./год. или общо 7 млрд. лв./год.

Използвани източници

- Любенов, Л., Любенова, А. (2017а). Българските финансови земеделски пазари, София, БАН, сп. Икономически изследвания, кн. 2, ISSN 0205-3292.
- Любенов, Л., Любенова, А. (2020). Машаби на българските финансови агропазари, Кръглата маса на тема „Статистически измерения на регионалните различия и неравенства между Северна и Южна България“, Стопанска академия, Свищов. ISBN 978-954-23-1892-7.
- Любенова А., Любенов, Л. (2003). Проблеми по формиране и моделиране на оборотния капитал, Икономика и управление на селското стопанство, кн. 3.
- Любенова, А. (2011). Проучване на необходимостта от усъвършенстване финансите на земеделските предприятия, сп. Икономика и управление на селското стопанство, кн. № 2, ISSN 0205-3845.
- Любенова, А. (2019). Факторингът – източник на финансиране на земеделските стопанства с оборотни средства (монография), Русе, ISBN 978-619-207-176-9.
- Маринов, М., Ангелов, Д., Йорданов, С., Турлакова, Т., Манолов, М., Жейнов, К., Николов, Р., Киречев, Д. (2001). Аграрното предприятие и бизнес средата, ИУ - Варна.
- Национална програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор на България за периода 2019–2023 год. (НППЛВС) Министерство на земеделието, храните и горите.
- Общата селскостопанска политика на ЕС 2014–2020: по-ефективна, по-справедлива, по-зелена. EconoMedia, AGRI 2015-0230.
- Lyubenov, L., Lyubanova, A., Long-term financial markets in agribusiness, Journal of Mountain Agriculture on the Balkans, 2017b, 20 (3), 397-409, Research Institute of Mountain Stockbreeding and Agriculture, Troyan, ISSN 1311-0489 (Print), ISSN 2367-8364 (Online).
- Lyubenov, L., Lyubanova, A., Hristakov, I. (2021). FINANCIAL ISSUES AND FUNDING IN THE BULGARIAN BEEKEEPING SECTOR, Economic Archive, Svishtov, book 1, ISSN 0323-9004.
- Mishra, A.K., Lence, S.H. (2005). Risk management by farmers, agribusinesses, and lenders. Agricultural Finance Review, 65 (2), DOI: 10.1108/00214660580001169.
- Musshoff, O., Hirschauer, N. (2011). A behavioral economic analysis of bounded rationality in farm financing decisions First empirical evidence. Agricultural Finance Review, 71 (1), DOI: 10.1108/00021461111128165.

- Nan, Y., Gao, Y., Zhou, Q. (2019). Rural credit cooperatives contribution to agricultural growth: evidence from China. *Agricultural Finance Review*, 79 (1), DOI: 10.1108/AFR-06-2017-0042.
- Onyiriuba, L., Okoro, E.U.O., Ibe, G.I. (2020). Strategic government policies on agricultural financing in African emerging markets. *Agricultural Finance Review*, 80 (4), DOI: 10.1108/AFR-01-2020-0013.
- Pokrivčák, J., Tóth, M. (2022). Financing Gap of Agro-food Firms and the Role of Policies. *Agris On-line Papers in Economics and Informatics*, 14 (3), DOI: 10.7160/aol.2022.140307.
- Roucan-Kane, M., Alexander, C., Boehlje, M.D., Downey, S.W., Gray, A.W. (2010). Agricultural financial market segments. *Agricultural Finance Review*, 70 (2), DOI: 10.1108/00021461011065265.
- Tetteh, I., Boehlje, M., Giri, A.K., Sharma, S. (2022). Strategic behavior of nontraditional lenders in agricultural credit markets. *Agricultural Finance Review*, 82 (2), DOI: 10.1108/AFR-06-2021-0074.
- www.mzh.government.bg, 11.05.2023.
- www.dfz.bg, 11.05.2023.
- www.nsi.bg, 11.05.2023.

Любомир Димитров Любенов, доктор на науките, доцент в катедра „Икономика и международни отношения“ на Русенски университет „Ангел Кънчев“. **Научни интереси:** бизнес икономика, икономика на земеделието, финанси, маркетинг и агромаркетинг, стратегии, аграрни и маркетинг политики.

ORCID ID: 0000-0002-5500-0265

Анелия Пенева Любенова, д-р по икономика, счетоводител и управител на фирма. **Научни интереси:** финанси, счетоводство, финансов мениджмънт, бизнес анализ, финансово-счетоводен анализ, международни финанси, банково дело, финансов мениджмънт, финансов контрол, аграрна икономика.

ORCID ID: 0000-0001-6592-232X

ISSN 0323-9004

Народностопански архив

Свищов, година LXXVI книга 2 - 2023

**Тоталният фактор на всичко добро –
възпитаният и образован човек**

**Модел и резултати от прилагането на стрес тест
върху публичните финанси – анализ и сравнение
с модела на министерството на финансите**

**Изследване на поведенческите детерминанти
на инвестициите от социално отговорни
инвеститори от Мароко в периода на пандемията
от COVID-19**

**Българските финансови агропазари – величина,
структура и тенденции на развитие**

**Индустрия 4.0 и Kaizen costing 4.0 – възможности
за развитие на системите за управление
на разходите, по пътя към кръгова икономика**

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“

СВИЩОВ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор
Проф. д-р Йордан Василев – зам. главен редактор
Проф. д-р Стоян Проданов
Доц. д-р Искра Пантелеева
Доц. д-р Пламен Йорданов
Доц. д-р Светослав Илийчовски
Доц. д-р Пламен Петков
Доц. д-р Анатолий Асенов
Доц. д-р Тодор Кръстевич

МЕЖДУНАРОДЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р ик.н. Михаил А. Ескиндаров – Финансов университет при Правителството на Руската федерация, Москва (Русия).
Проф. д-р ик.н. Григоре Белостечник – Молдовска академия за икономически изследвания, Кишинев (Молдова).
Проф. д-р ик.н. Михаил Ив. Зверяков – Одески държавен икономически университет, Одеса (Украйна).
Проф. д-р ик.н. Андрей Крисоватий – Тернополски национален икономически университет, Тернопол (Украйна).
Проф. д-р ик.н. Йон Кукуй – Университет Валахия, Търговище (Румъния)
Проф. д-р Кен О'Нийл – Университет Ълстер (Ирландия)
Проф. д-р Ричард Торп – Университет Лийдс (Великобритания)
Проф. д-р ик.н. Елена Непочатенко – Умански национален аграрен университет, Уман (Украйна)
Проф. д-р ик.н. Дмитрий Лукьяненко – Киевски национален икономически университет „Вадим Гетман”, Киев (Украйна)
Доц. д-р Мария Стефан – Университет „Валахия”, Търговище (Румъния)
Доц. д-р Анисоара Дуика – Университет "Валахия", Търговище (Румъния)
Доц. д-р Владимир Климух – Брановички държавен университет, Бранович (Беларус)

Екип за техническо обслужване:

Технически секретар: д-р Росица Проданова
Стилов редактор: Анка Танева
Превод английски: ст. преп. Венцислав Диков и ст. преп. д-р Маргарита Михайлова

Адрес на редакцията:

5250 Свищов, ул. „Ем. Чакъров” 2
Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор
☎ (+359) 889 882 298
Д-р Росица Проданова – технически секретар
☎ (+359) 631 66 309, e-mail: nsarhiv@uni-svishtov.bg
Благовеста Борисова – компютърен дизайн
☎ (+359) 882 552 516, e-mail: b.borisova@uni-svishtov.bg

Отпечатването на списанието за 2023 г. се осъществява с безвъзмездната финансова помощ на Фонд „Научни изследвания” – Договор ДНП № КП-06-НП4-36 по конкурс „Българска научна периодика – 2023 г.”

© Академично издателство „Ценов” – Свищов
© Стопанска академия „Димитър А. Ценов” – Свищов

НАРОДНОСТОПАНСКИ АРХИВ

ГОДИНА LXXVI, КНИГА 2 – 2023

СЪДЪРЖАНИЕ

Методи Кънев

Тоталният фактор на всичко добро – възпитаният и образован човек /3

Юлиан Х. Войнов

Модел и резултати от прилагането на стрес тест върху публичните финанси – анализ и сравнение с модела на министерството на финансите /12

Ухинон Мохамед Амин, Елхашими Зайнеб, Картоби Сала Един

Изследване на поведенческите детерминанти на инвестициите от социално отговорни инвеститори от Мароко в периода на пандемията от COVID-19 /34

Любомир Любенов, Анелия Любенова

Българските финансови агропазари – величина, структура и тенденции на развитие /53

Росен И. Колев

Индустрия 4.0 и Kaizen costing 4.0 – възможности за развитие на системите за управление на разходите, по пътя към кръгова икономика /68